

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ
İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE MÂTÜRÎDİLİK

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul

İstanbul 2012

MÂTÜRİDİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ak

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Mâtürîdîlik, İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilen itikâdî bir mezheptir. Bu bakımdan Mâtürîdîlik ile Hanefîlik arasında çok yakın bir ilişki vardır. Aynı zamanda Mâtürîdîliğin arka planının Hanefîlik olduğu konusunda ittifak vardır. Hanefîlik, hicri ikinci asrın başlarından itibaren Horasan ve özellikle Semerkant başta olmak üzere Mâverâünnehir'in bütün şehirlerinde genel kabul görmüş ve yayılmıştır.¹²¹⁸ Nitekim Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille* adlı eserinde Mâverâünnehir'in tamamıyla Horasan'ın Merv ve Belh gibi şehirlerinde itizal fikirlerini benimseyenler hariç bütün Ebû Hanîfe taraftarlarının usûl ve furu konularında ilk dönemden beri Hanefîliği (Hanefî-Mâtürîdîliği) benimsediklerini kaydetmektedir.¹²¹⁹ Nesefî'nin burada geçen "Tüm Mâverâünnehir bölgesinde itizal fikrini benimsemeyen Hanefîler" ifadesinden o bölgedeki Hanefîlerin iki gruba ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki grup, şu şekilde isimlendirilebilir:

1. Hanefî-Mu'tezilîler: Bunlar ise Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî gibi amelde Hanefî olup itikatta itizâl fikrini benimseyip savunan Hanefîlerdir.

2. Mu'tezilî Olmayan Hanefîler: Bunlar, Semerkant'ta Dârü'l-Cüzcâniyye ve Dârü'l-İyâziyye mensupları ile Buhara'da Ebû Hafs el-Kebîr ve Belh'te Nuşayr b. Yahyâ etrafında birleşen ve itizâl fikirlerini ret eden Hanefîlerdir. Bu grubu genel olarak **Hanefî Semerkant/Mâverâünnehir Ekolü** şeklinde isimlendirmek mümkündür.

1218 Bkz., Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille*, thk. Claude Salame, Şam 1992, I, 356; Krş., Sönmez Kutlu, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı, (İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kitabı içinde) Ankara 2003, 124-125; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 99 100.

1219 en-Nesefî, *Tabsîra*, I, 356.

Mâtürîdîliğin kurucusu kabul edilen İmâm Mâtürîdî, yukarıda geçen Semerkant Ekolü'ne bağlı Dârü'l-Cüzcâniyye'de okuyup yetişmiş ve aynı yerde geliştirip sistemleştirdiği İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ömrünün sonuna kadar bütün gücüyle yaymaya çalışmıştır. Şimdi konunun daha iyi anlaşılması için Semerkant Ekolünü ve ona bağlı olan Dârü'l-Cüzcâniyye ile Dârü'l-İyâziyye ilim merkezlerini, mensuplarını ve kullandıkları yöntemi, aralarındaki farkları görelim.

A. Hanefî Semerkant Ekolü

Sâmânî devletinin III/IX. asrın sonlarında sosyal, askerî ve ekonomik alanlarda önemli gelişmeler kaydetmesi sonucunda ortaya çıkan sükûn ve huzur ortamı Semerkant'ta ilmî faaliyetlerin gelişmesine zemin hazırladı. Hattâ Sâmânî devletinin başkenti olan Semerkant dönemin en önemli ilim merkezi kabul edilen Bağdat'ı bile geride bıraktığı söylenebilir. Ayrıca İpek Yolu üzerinde bulunması, Semerkant'ın ticaret, sanat ve ilmin merkezi haline gelmesini kolaylaştırdı. Semerkant'ta o dönemde çeşitli din ve mezheplere ait çok sayıda eğitim merkezi faaliyet göstermekteydi. Sahasında uzman olanlar devlet tarafından Semerkant'ta davet ediliyor ve onlara büyük itibar edilip geniş imkânlar sağlanıyordu. Bunun sonucunda Mâverâünnehir'in diğer şehirlerinden olduğu gibi, Horasan, Suriye, Irak ve Anadolu'dan pek çok kimse Semerkant'a ilim tahsil etmeye geldi¹²²⁰. Kuşkusuz bunlar arasında yetişen en önemli şahsiyet Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız Semerkant'ın târihî, coğrafi ve sosyo-kültürel faktörlerin yanı sıra yoğun bir şekilde yapılan eğitim faaliyetleri, Hanefîliğin bölgede tutunmasına zemin hazırladı. Sonuç olarak Semerkant'ta Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e mensup âlimler, Dârü'l-Cüzcâniyye ve Dârü'l-İyâziyye adlı eğitim kurumlarında faaliyette bulunmuşlardır¹²²¹. Dârü'l-Cüzcâniyye adı verilen merkez, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve onun hocaları ile öğrencilerinin; Dârü'l-İyâziyye ise, Ebû Ahmed el-İyâzî ve Ebû Bekir el-İyâzî gibi âlimlerin öğrenim gördüğü ilim merkezidir.

1220 Bunlardan birisi, Ebû'l-Ferc Hayr b. İdris b. Fadl b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yahyâ b. İdris b. el-Hasan b. Muhammed et-Tarsûsî olup 360/970 civarında Semerkant'ta vefat etmiştir. Bkz. Neseî, *el-Kand*, 36; Ayrıca değişik bölgelerden Semerkant'a gelip eğitim gören diğer öğrencilere dair geniş bilgi için bkz, en-Neseî, *el-Kand*, 23, 29, 50, 243; krş. Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, İstanbul 2008, 99 vd.

1221 İbn Yahyâ, v. 121b, 160b-162a; Krş., Ashirbek Müminov-Anke Von Kuegelgen, *Mâtürîdî Döneminde Semerkant İlahiyatçıları (4/10. Asır)*, 266.

1. Cüzcâniyye Ekolü

Dârü'l-Cüzcâniyye, Ebû Hanîfe'nin fikirleri doğrultusunda Semerkant'ta faaliyette gösteren en önemli ilim merkezidir. Mâtürîdî'nin yetiştiği ve orada ders verip binlerce talebe yetiştirdiği bir okuldur. Ebû Mukâtil es-Semerkandî tarafından hicri III. asırda kurulduğu tahmin edilen bu okul, daha sonra Ebû Süleyman el-Cüzcânî ve Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Sabîh el-Cüzcânî tarafından geliştirilmiştir.¹²²²

Ebû Hanîfe'nin ileri gelen öğrencileri Muhammed eş-Şeybânî (189/804) ve Ebû Yûsuf'un öğrencisi Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleyman el-Cüzcânî (200/816) tarafından kurulan Dârü'l-Cüzcâniyye, Mâtürîdî'nin yetiştiği ve ders verdiği önemli bir eğitim merkezidir. İbn Yahyâ'nın verdiği bilgiye göre¹²²³, Dârü'l-Cüzcâniyye'de hocalık yapan âlimlerin hoca silsilesi şu şekildedir:

el-İmâmu'l-Celîl Ebû Hanîfe (150/767)

el-İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (189/804)

Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleyman el-Cüzcânî (200/816)

el-Fakîh el-İmâm Ebi Abdillâh b. Ebî Bekr el-Cüzcânî

eş-Şeyh el-Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî (250/864)

Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî (275/888 civarı)

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944)

1222 Fakat İbn Yahyâ, burada ders verenlerin silsilesini sayarken Ebû Mukâtil'in adını zikretmeyerek, Ebû Hanîfe'ye Muhammed eş-Şeybânî ile ulaşır. Bkz. İbn Yahyâ, v. 160b; Ancak Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'ye ulaşan hoca silsilesinde, Ebû Mukâtil önemli bir kişidir. Çünkü Mâtürîdî ondan *Kitâbu'l-Âlim ve'l-Müteallim*'i rivâyet ederek *Kitâbü'l-Tevhîd ve Kitâbü'l-Te'vilât* adlı eserlerinde ondan alıntılar yapmaktadır. Buna rağmen Ebû Mukâtil'in söz konusu eserde adının geçmemesi oldukça ilginçtir. Muhtemelen bu durum Ebû Mukâtil'in ircâ fikrini benimsediğinden kaynaklanmıştır. Krş., Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 268, 269 ;Yine Ebû'l- Muîn en-Nesefî de, Semerkant'ta Hanefiliği benimseyenleri anlatırken Ebû Mukâtil'i atlayarak, bütün ilimlerde söz sahibi olarak tanıttığı Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. Sabîh el-Cüzcânî (hicri 3. asrın ortaları) ile başlatmış olması muhtemelen aynı sebeptendir. Krş., en-Nesefî, *Tabsıra*, I/356.

1223 İbn Yahyâ, v.160b, 161b, 162a.

Yukarıdaki hoca silsilesi Ebû Hanîfe ile İmâm Mâtürîdî arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu silsilede geçen ilk üç hocanın el-Cüzcânî lakaplı olması, merkezin “Dârü’l-Cüzcâniyye” adıyla anılmasına sebep olduğu kanaatindeyiz. Burada hocalık yapan âlimler Ebû Hanîfe’nin görüşleri doğrultusunda öğretim yapmışlar ve bazı eserler yazmışlardır¹²²⁴. Burada görev yapan Ebû Nasr el-İyâzî dışındaki bütün hocalar kendilerini tamamen ilmî faaliyete vermişlerdir. Ebû Nasr ise ilmî faaliyetin yanı sıra Semerkant’ta kadılık görevinde bulunmuş ve seferlere çıkmıştır. Cüzcâniyye okulunda şu âlimler hocalık yapmışlardır.

Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cüzcânî (200/816), Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan Şeybânî’nin öğrencisidir. Hanefî mezhebinin temel kitaplarını, adı geçen iki hocasından rivâyet etmiştir. Nitekim İmâm Muhammed’in *el-Asl (el-Mebsût)* adlı eserinin en güvenilir nüshası onun rivâyet ettiği nüsha olarak kabul edilmektedir.¹²²⁵ Yukarıda verilen silsileden Dârü’l-Cüzcâniyye’nin ilk hocasının Ebû Süleymân el-Cüzcânî olduğu anlaşılmaktadır.

Dârü’l-Cüzcâniyye’nin başına Ebû Süleymân’dan sonra Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Subeyh el-Cüzcânî (250/864 civarı) geçmiştir. Ebû Bekir el-Cüzcânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin öğrencilerinden olup Ebû Süleyman el-Cüzcânî (200/816)’den ders aldı. Fıkıh ve kelâm alanında uzmanlaşan el-Cüzcânî, Ebû Nasr el-İyâzî ve Mâtürîdî gibi pek çok âlim yetiştirdi. Bütün ilim dallarında zirveye ulaşmış olup *el-Fark ve t-Temyiz*, *Kitâbü t-Tevbe* gibi kıymetli eserler kaleme aldı.¹²²⁶ Ebû’l-Mu’în en-Neseî, Ahmed b. İshâk’ın eserlerini gören kimselerin onun büyüklüğünü rahat bir şekilde anlayacağını bildirmektedir.¹²²⁷ Kaynaklarda onun ölüm tarihi verilmemektedir. Fakat Mâtürîdî’nin kendisine öğrencilik yaptığına bakılırsa hicri III. asrın ortalarına kadar yaşamış olabilir¹²²⁸.

Ebû Bekir el-Cüzcânî’nin ölümünden sonra Dârü’l-Cüzcâniyye’nin başına en güçlü öğrencisi, Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî (275/888 civarı) geçti. Zeki, akıllı, sabırlı, anlayışlı, vera sahibi eşsiz bir âlim ve kahraman olan¹²²⁹ Ebû Nasr el-İyâzî, henüz yirmi yaşında iken eğitim işleri görevine ve ulemanın

1224 Ancak bu eserlerin günümüze kadar ulaştığı tespit edilememiştir. Bkz. en-Neseî, *Tabsıra*, I, 356; el-Kureşî, I, 60, II, 246, 296; el-Leknevî, 14.

1225 Abdülkadir Şener, “Cüzcânî, Ebû Süleyman”, *DİA*, VIII, 98.

1226 İbn Nedim, *el-Fihrist*, 259; en-Neseî, *Tabsıra*, I, 356; el-Kureşî, I, 144; el-Leknevî, 14, 23; Metin Yurdağür, “Cüzcânî, Ebû Bekr”, *DİA*, VIII, 97.

1227 en-Neseî, *Tabsıra*, I, 356; Krş. Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 269.

1228 Krş. Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 269.

1229 İbn Yahyâ, v. 160b.

başkanlığına getirildi. Usûl ve furû' ilminde devrinin imamı kabul edildi. O, Semerkant'ta bulunan muhalif kimselerle pek çok tartışmalara katıldı ve görüşlerini başarılı bir şekilde savundu¹²³⁰. Ebû'l-Mu'în en-Neseîî onun hakkında "Onun Allah'ın sıfatları konusunda yazdığı kitabı ve orada Mu'tezile ve Neccâriyye'nin görüşlerinin yanlışlığı, Ehl-i Hakk'ın görüşlerinin doğruluğu konusunda getirdiği delilleri gören, onun ne kadar büyük bir âlim olduğunu kolayca anlar"¹²³¹ demektedir.

Dârü'l-Cüzcâniyye'de Ebû Nasr'dan önce görev yapanların hepsi resmi görevlerden uzak durmuşlar ve Semerkant'ın kenarında kurulan Gâziler Ribatı'nda sıradan halk arasında faaliyet göstermişlerdi. Ebû Nasr ise, hocalarının aksine Samanî emiri Nasr b. Ahmed ile yakın ilişkiye girmiştir¹²³². Nitekim o, henüz 20 yaşında eğitim işlerinin başına getirilmiş ve Semerkant'a kadı tayin edilmiştir¹²³³. Ebû Nasr'ın bu tutumu Samanîlerin güttüğü siyasetten kaynaklanmış olabilir; çünkü 263/876'da Samanîler, Tahîrî devletine bağlı olmaktan kurtulup doğrudan Abbasîlere bağlı içişlerinde bağımsız bir devlet haline geldi. Devletin ilk emiri Nasr b. Ahmed de muhtemelen hâkimiyetini sağlamlaştırmak için bir yandan hocaları gibi zahidane bir hayat yaşayan ve eğitim öğretim işlerine katılan, diğer yandan da seferlere katılan¹²³⁴ Ebû Nasr'dan yararlanmak istemiş olabilir.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (333/942): Ebû Nasr el-İyâzî'den sonra Dârul-Cüzcâniyye'nin başına onun en çok sevdiği ve en başarılı öğrencisi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî geçti¹²³⁵. Gerçi orada bir müddet Ebû Ahmed el-İyâzî de baş hocalık yaptı. Fakat Ebû Ahmed'in başkanlığı döneminde bile oranın asıl hocası hep Mâtürîdî oldu. Zirâ Ebû Nasr, şehit düştüğünde Ebû Ahmed henüz çocuktü ve tahsilini tamamlamamış idi¹²³⁶. Mâtürîdî ise tahsilini tamamlamış ve orada ömrünün sonuna kadar ders vermiştir¹²³⁷. Hocasının sevgi ve takdirini kazanmış olan Mâtürîdî gelmedikçe, hocası Ebû Nasr derse başlamaz, uzaktan onun geldiğini görünce de onu öven sözler söyledirdi¹²³⁸.

1230 en-Neseîî, *Tabsıra*, I, 356 357.

1231 en-Neseîî, *Tabsıra*, I, 356.

1232 Sâmanî emirlerinin yeni kurdukları devletin kurum ve kanunlarının yerleşmesi için Kadı Ebû Nasr el-İyâzî'den itibaren bütün ilim ehli ve gazilerin Cuma günü özel ulemâ elbiseleriyle atlara binip şehrin caddelerinde gezerek verilmesi gereken haberleri halka bildirmelerini istemeleri de aradaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Bkz. el-Hâsîrî, v. 276a.

1233 el-Kureşî, I, 4.

1234 İbn Yahyâ, v. 160b.

1235 İbn Yahyâ, v. 162b.

1236 İbn Yahyâ, v. 161a, 161b.

1237 İbn Yahyâ, v. 161b.

1238 en-Neseîî, *Tabsıra*, I, 359.

İbn Yahyâ'nın verdiği bilgilere göre, Ebû Nasr'dan sonra Dârü'l-Cüzcâniyye'de Mâtürîdî ders vermeye başladı. Fakat o, derslerine devam ederken, Ebû Nasr el-İyâzî'nin oğlu Ebû Ahmed el-İyâzî esaretten kurtularak Semerkant'ta döner ve babasının şehit düşmeden önce merkezin başına kendisinin geçirilmesini tavsiye ettiğini söyler. Bunun üzerine eş-Şeyh el-İmâm Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî ve Hakîm es-Semerkandî ve diğer âlimler Dârul-Cüzcâniyye'de toplanarak hocalarına duydukları saygıdan dolayı Ebû Ahmed el-İyâzî'yi, babasının makamına oturtular ve ona saygı gösterdiler. Tahsilini başta Mâtürîdî olmak üzere oradaki âlimlerden tamamlayan Ebû Ahmed el-İyâzî, kısa sürede fakihlik mertebesine ulaştı. Bu arada resmen merkezin başına getirilen Ebû Ahmed, "Dârü'l-Cüzcâniyye"nin fiiliyattaki hocası konumunda bulunan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'yi hocası olarak görür ve ona son derece saygı duyardı.. Çünkü Ebû Mansûr Mâtürîdî, devrinin ilim, anlayış, nezaket ve vera' ve mezhepleri bilme bakımından dönemin en önde gelen âlimi idi¹²³⁹.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ömrünün sonuna kadar pek çok öğrenciye bu merkezde ders okuttu¹²⁴⁰. Nitekim Mâtürîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Sa'id er-Rustuğfenî'nin de içinde bulunduğu öğrencilerine İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin el-Mebsût'unu okuturken yaklaşık yüz yaşında vefat etti¹²⁴¹.

İmâm Mâtürîdî'nin fikirleri, Ebû'l-Hasan Ali b. Sa'id er-Rustuğfenî, Ebû Seleme es-Semerkandî ve İbn Yahyâ gibi âlimler tarafından temsil edildi¹²⁴². Bu üç kişiden Rustuğfenî¹²⁴³, Mâtürîdî'nin öğrencisidir. Diğer ikisi ise ondan okuyan iki önemli âlimin öğrencileridir. Ebû Seleme¹²⁴⁴, Ebû Ahmed'in, İbn Yahyâ¹²⁴⁵ ise, Rustuğfenî'nin öğrencisidir. Bu şahıslar Mâtürîdî gibi halkın arasında hayat tarzı

1239 İbn Yahyâ, v. 161b, 162a.

1240 İbn Yahyâ. v. 162a.

1241 İbn Yahyâ, v. 162b.

1242 İbn Yahyâ, v. 162a.

1243 Geniş bilgi için bkz. er-Rustuğfenî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, v. 154; el-Kefevî, *Ketâib*, v.105b

1244 en-Neseffî, *Tabşıra*, I/358; Ebû Seleme, *Cümelü Usûli'd-Din*, "Muhakkıkın mukaddimesi", 5.

1245 Geniş bilgi için bkz. İbn Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk, *Şerhu Cümelü Usûli'd-Din li-Ebî Seleme es-Semerkandî*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr.: 1648/II, v.161b -163a; Ahmet Saim Kılavuz, bu eserin anonim olduğu görüşündedir. Krş. *Ebû Seleme es-Semerkandî ve Akaid Risalesi*, thk. Ahmet Saim Kılavuz, İstanbul 1989, s.5; ancak Anke Von Kuegelgen ile Ashirbek Müminov, eserin müellifinin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk olduğunu savunmaktadır. Biz de bunun daha doğru olduğunu düşünmekle birlikte, söz konusu isim her iki eserde de, İbn Yahyâ olarak geçtiği için biz de, bundan sonra bu eserin yazarını, İbn Yahyâ, eseri ise, *Şerhu Cümel* olarak vereceğiz. Krş., Anke Von Kuegelgen-Ashirbek Müminov, "Mâtürîdî Döneminde Semerkant İlahiyatçılar", 260.

olarak sade bir hayat sürerler; düşüncede ise te'vîli gerekli görüp aklın kullanılması gerektiğini savunurlardı. Bu sebeple Rustuğfenî, Ebû Seleme ve İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin ilk temsilcileri sayılabilir¹²⁴⁶.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin vefatından sonra Rustuğfenî¹²⁴⁷ ve Abdülkerîm b. Mûsâ b. İsâ el-Pezdevî¹²⁴⁸ (390/1000) gibi öğrencileri; Ebû Seleme¹²⁴⁹ ve İbn Yahyâ¹²⁵⁰ gibi öğrencilerinin öğrencileri Mâtürîdî'nin eserlerini okuyup okutmuşlar ve hocaları gibi halkın arasına karışarak sade bir hayat yaşamış te'vîli gerekli görüp akıl yürütmeyi/re'yciliği benimseyip savunmuşlardır. İbni Yahyâ'nın *Şerhu Cümeli Usûli'd-Din* adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Mâtürîdî'den sonra Cüzcâniyye ekolü Rustuğfenî ile devam etmiştir¹²⁵¹.

Mâtürîdî'nin öğrencileri sadece Mâtürîdî'nin fikirlerini öğretmekle kalmamış aynı zamanda hocasının eserlerini ve onun kerametlerini de başkalarına aktarmıştır. Nitekim Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin *Usûlü'd-Dîn* adlı eserinde geçen şu kayıt bunu açıkça göstermektedir: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere Tevhid ilminde zahid İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin 333/944 bir kitabını görüp inceledim. Ebû Mansûr Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatin reislerindendi. Şeyh imâm babam, cediti zâhid şeyh imâm Abdülkerîm b. Mûsâ'dan naklen onun kerametlerini bana hikaye etmiştir. Zirâ bizim ceddimiz ve ashabımızın kitapları ile Şeyh imâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* ve *Kitâbü't-Te'vilât*'ının mânalarını iyi öğrenmişlerdi."¹²⁵²

Sonuç olarak Cüzcâniyye Ekolü, Ebû Hanîfe'nin fikirlerini ve metodunu olduğu gibi benimseyip, devam ettiren Hanefî mezhebine mensup kimselerdir. Bu ekolün en önemli temsilcisi ise Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir.

2. İyâziyye Ekolü (IV/X.-V/XI. Asır arası)

Darul-İyâziyye'nin IV/X. yüzyılın başlarında Ebû Ahmed el-İyâzi tarafından Dârü'l-Cüzcâniyye'ye alternatif olarak Semerkant'ta kurulduğu tahmin edilmektedir. Kanaatimize göre buraya mensup olan kimseler, müteşâbihâtın te'viline ve

1246 Krş., Ashîrbek Müminov-Anke Von Kuegelgen, "Mâtürîdî Döneminde Semerkant İlahiyatçıları", 266.

1247 Geniş bilgi için bkz. Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Maturdilik*, 139 141.

1248 Neseffî, *el-Kand*, 311 312.

1249 Geniş bilgi için bkz. Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Maturdilik*, 135 138.

1250 Geniş bilgi için bkz. Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Maturdilik*, 141 146.

1251 İbn Yahyâ, *Şerhu Cümeli Usûliddin*, v. 162a.

1252 Pezdevî, *Usûlü'd-Din*, 3.

akıl delil olarak kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Bu iki konuda Ehl-i Re'y'den ayrılıp Ehl-i Hadis'e meyletmişlerdir. Bunların temsilcilerinin Ebû Ahmed el-ÿyâzî ve Hakîm es-Semerkandî'ye nispet edilen *es-Sevâdî'l-A'zâm* adlı esere şerh yazan kişi yada kişiler olduğunu düşünmekteyiz.¹²⁵³ Öyle anlaşılıyor ki, bundan sonra Semerkant'ta Dârü'l-ÿyâziyye mensupları Samanîlerin yıkılışına kadar öne çıkacaktır. Bu gruba, Sâmânî emirleriyle araları iyi olan Hakîm es-Semerkandî ve Ebû Bekir el-ÿyâzî gibi âlimleri dahil etmek mümkündür. Nitekim Samanî emiri tarafından Hakîm es-Semerkandî'ye yazdırılan *es-Sevâdî'l-A'zam* adlı eserin sonunda, dönemin Semerkantlı âlimleri zikredilmesine rağmen, Mâtürîdî'nin adına yer verilmemektedir.¹²⁵⁴ Halbuki Mâtürîdî, Hakîm es-Semerkandî'nin ders arkadaşı¹²⁵⁵ veya hocası¹²⁵⁶ olduğuna dair rivâyetler vardır¹²⁵⁷.

Bu ekol içerisinde Ebû Bekir el-ÿyâzî ve kardeşi Ebû Ahmed el-ÿyâzî gibi âlimler bulunmaktadır¹²⁵⁸. Mâtürîdî'nin çağdaşı ve Semerkant'ın ileri gelen âlimlerinden birisi olan Ebû Bekir el-ÿyâzî, halk tarafından sevilip sayılan bir kimseydi¹²⁵⁹. *Şerhu Cümel-i usûl*'de geçen bir rivâyete göre, Ebû Bekir el-ÿyâzî vefat edince, onun hakkında, fakih Abdüssamed b. Ahmed el-Erbincenî, Mâtürîdî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Dinî ilimleri ve hükümleri öğretme hususunda bu ümmetin âlimleri, geçmiş peygamberler gibidir. Geçmişte bir peygamberin devri sona erip çözülmesi gereken mes'eleler ortaya çıkınca, o mes'eleyi çözecek bir âlim kalmadığında, yeni bir peygamber gönderildiği gibi, bu ümmetin içinde de her asırda, vefat eden fakihlerin yerine, ya yeni âlimler gelir, ya da kıyâmetin kopması gerekir; çünkü Allah'ın, insanları yol göstericilerden mahrum bırakması düşünülemez"¹²⁶⁰.

Ebû Bekir el-ÿyâzî'nin taziyesinde Mâtürîdî'nin adının geçmesi ve yuvarıda geçen sözünün nakledilmesi Semerkant ekolü içinde Mâtürîdî'nin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu kayıt, IV./X.

1253 el-Hâsîrî, v. 277b; İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel-i Usûli'd-Din*, v. 160b-161b; geniş bilgi için bkz. Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 108-114.

1254 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdî'l-A'zam*, 32.

1255 İbn Yahyâ, v. 160b-161b.

1256 *Kitâbü'l-Tevhîd*'i ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* eserleri incelendiğinde, Mâtürîdî'nin büyük bir âlim olduğu açıkça anlaşılabilir olup, o dönemin önemli bir âlimi olarak bilinmektedir. İbn Yahyâ, v. 160b-161b; en-Nesefî, *Tabîrât*, I, 356,357.

1257 el-Kefevî, v. 130a; el-Leknevî, 195, 220.

1258 Muhammed b. İbrahim el-Hâsîrî, *el-Hâvî fi'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr.: 402, v. 251a-b; Söz konusu eser, Şükrü Özen tarafından tahkik ve tetkik edilerek Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Şükrü Özen, "IV. (X.) Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı IX, İstanbul 2003.

1259 İbn Yahyâ, v. 160b; es-Semânî, IX/104; Özen, *Ehl-i Sünnet-Mu'tezile-Mücadelesi*", 67.

1260 İbn Yahyâ, v. 18b, 19a.

yüzyılın ikinci yarısında siyasî bir takım engellemelere rağmen Mâtürîdî'nin isminin ve fikirlerinin halk tarafından benimsendiğine ve toplumda tezahür ettiğine işaret etmektedir.

3. Hanefî Cüzcâniyye ve İyâziyye Ekolleri Arasındaki Farklar

Cüzcâniyye ekolünün temsilcisi, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî¹²⁶¹, İyâziyye ekolünün temsilcisi ise Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eserine şerh yazan kişidir. Zirâ daha önce ifade edildiği gibi, söz konusu eserdeki iman, te'vîl ve ircâ' ile ilgili açıklamalar Hakîm es-Semerkandî'nin genel anlayışıyla uyuşmamaktadır. Nitekim Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, Mâtürîdî ve Hakîm es-Semerkandî'yi övdüğü ve Hakîm es-Semerkandî'nin te'vîl ilmini iyi bildiğini belirtmektedir¹²⁶². Buna rağmen, *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın açıklama kısmında *müteşâbih* âyetlerin te'vîline şiddetle karşı çıktığı görülmektedir¹²⁶³. Bütün bunlar, *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın elimizdeki mevcut nüshasının Hakîm es-Semerkandî'ye âdiyeti konusunda şüphe uyandırmaktadır. Eserdeki 62 ilkenin Hakîm es-Semerkandî'ye, açıklamalarının ise, en azından bir kısmının başkasına ait olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Buradan hareketle, eserde yer alan 62 maddenin, Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin maddeler halinde özeti olduğunu söyleyebiliriz¹²⁶⁴. Fakat şerh için bunu söylemek zordur.

Mâtürîdî'nin eserlerinde kullandığı metodu ve ortaya koyduğu bazı görüşler ile Hakîm es-Semerkandî'ye nispet edilen *es-Sevâdü'l-A'zam*'da kullanılan metot ve bazı fikirler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar başta metot olmak üzere, iman, te'vîl ve imâmet gibi konuları içermektedir. Şimdi Mâtürîdî'nin görüşleriyle, söz konusu eserde geçen görüşleri karşılaştırmak suretiyle bu iki eğilimi yakından tanıyalım.

a) Kullandıkları Metodlar: Mâtürîdî'nin eserlerinde ileri sürülen görüşler, aklî ve naklî delillere göre ortaya konulurken, *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde ise sadece naklî deliller kullanılıp aklî delillere yer verilmemektedir. Nitekim Mâtürîdî, tevhîd, iman ve imâmet konularını izah ederken aklî ve naklî delilleri birlikte kullanmaktadır¹²⁶⁵. Hattâ Mâtürîdî, bazen aklî delili en büyük delil olarak

1261 İbn Yahyâ, v.162a; Nesefî, *Tabsıra*, I, 358 vd.

1262 en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 360.

1263 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam* 27.

1264 Krş., Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 285, 286.

1265 Mâtürîdî'nin tevhid, iman ve imâmet konuları hakkında getirdiği aklî delillerden bazıları için bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, 6, 26, 37 41, 169, 170, 172, 253, 285; Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 211, 440 444; II, 189, 624, 625; III, 158, 159, 323, 415, v. 186b.

sunmaktadır. Nitekim ona göre Allah'ın vahdâniyetinin en büyük delili akfî delildir. O da, bu âlemdaki nizam ve intizamdır.¹²⁶⁶ İmâmet, Şifilerin iddia ettiği gibi nass ve tayinle sâbit olmayıp, aklen vâciptir.¹²⁶⁷ Buna mukabil *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde ise hiçbir akfî delil bulunmamaktadır.¹²⁶⁸

Mâtürîdî'nin metot bakımından diğerlerinden farkı, nasların yanı sıra akla ve aklın kullanılmasına büyük önem vermesidir; akfî ve naklî delilleri birlikte kullanmasıdır. Diğer grup ise sadece naklî delille yetinip akla ve akfî delile önem verilmemektedir. O halde iki grubun metodları birbirinden tamamen farklıdır.

b) Bazı İtikâdî Görüşler: İmanın tanımı, müteşâbihâtın te'vîli, imâmet ve ircâ' konularında Mâtürîdî'nin görüşleri ile *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şârihinin¹²⁶⁹ görüşleri arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar şu şekilde özetlenebilir:

1. İmanın Tanımı: Mâtürîdî'nin eserlerinde iman, esasta kalp ile tasdik şeklinde tanımlanmaktadır.¹²⁷⁰ *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde ise, iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar şeklinde tanımlanıp, kalp ile tasdik eden bir kimsenin diliyle ikrâr etmemesi durumunda kâfir olacağı ileri sürülmektedir.¹²⁷¹

Mâtürîdî'ye göre iman, kalbin tasdikinden ibarettir. Dil ile ikrâr etmek şart değildir. Dil ile ikrârın geçerli olması, kalbin tasdikine bağlıdır.¹²⁷² Görüldüğü gibi, imanın tanımı bakımından da fark vardır: Mâtürîdî'ye göre imanda asıl olan kalptir; diğerlerine göre ise, dildir.

1266 Mâtürîdî, *Tevhid*, 170.

1267 Mâtürîdî, *Tevhid*, 285; Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 440-444; vr. 111a-112b.

1268 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam*, 10.

1269 Mâtürîdî, *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde, ismi zikredilmeksizin "mübtedî'likle suçlanmaktadır. Bkz. Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam*, 27 Krş., Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 1.

1270 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 601-612.

1271 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam* 26; Buna karşı, tamamının Hakîm es-Semerkandî'ye ait olduğu bilinen *Risâle fi'l-İmân* adlı eserde ise, imanın asıl rûknünün kalp ile tasdik olduğu, dil ile ikrârın ise sadece ona delalet ettiği belirtilmektedir. Bkz. Hakîm es-Semerkandî, *Risâle fi'l-İmân*, (*Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam*'ın sonunda), 38; imanda asıl unsurun kalp ile tasdik olduğun dâir görüş Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşüdür. Bu ikisine göre dil ile ikrâr etmek imanda asıl unsur olmayıp, dünyada Müslüman müamelesi görmek için gereklidir. Bkz. Ebû Hanîfe, *Risâle ilâ Osmân el-Bettî*, 81 vd; Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 16; V, 108 vd; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 532, 601-612, 631; Krş., Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie*, 125 vd.

1272 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 16; V, 108 vd; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 532, 601-612, 631,

ii. İmâmet Konusu: Mâtürîdî, “Allah’a, Rasulüne ve *ulü’l-emr*’e itaat edin” âyetinin yorumunda *ulü’l-emr*’e itaatla ilgili farklı yorumlar yapar¹²⁷³ ve bunun zulüm yapan sultana itaat etme anlamına gelmeyeceğini savunmaktadır¹²⁷⁴. *es-Sevâdü’l-A’zam*’ın şerhinde ise, “her emirin arkasında bayram ve Cuma namazlarının kılınması câizdir¹²⁷⁵” şeklindeki 9. maddenin açıklama kısmında, *ulü’l-emr*’in sultan olduğuna vurgu yapılarak haksızlık bile yapsa ona itaat etmenin Allah’a ve Rasülüne itaat gibi farz olduğu ifade edilmektedir¹²⁷⁶.

iii. İrcâ‘ ve Mürcie Konusu: Mâtürîdî, ircâ‘ı “Övülen ircâ‘” ve “Zemmedilen ircâ‘” şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Ona göre ircâ‘, lügatte tehir etmek anlamındadır. İstılahta ise, büyük günah işleyen ahretteki durumunu Allah’ın dilemesine bırakmaktır ki, bu görüşü benimseyenler Ehl-i Sünnet sayılır. Zemmedilen ircâ‘ ise, insanın fiilinde hiçbir etkisinin olmadığını iddia edenlerdir ki, bu görüşü benimseyenler zemmedilen Mürcie’dir. O, bunlardan ikinci grubu eleştirip birinci grubu övmektedir.¹²⁷⁷ Fakat *es-Sevâdü’l-A’zam*’ın şerhinde, bu konuda herhangi bir ayırma gidilmeden Mürcie toptan eleştirilmektedir¹²⁷⁸. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe’nin ircâ‘ konusundaki görüşlerini benimseyenleri “Ehl-i Sünnet” olarak tavsif eder ve onları günah işlemekten sakınan ve kötülük yaptıklarında azapla karşılaşacaklarından endişe edip korkan¹²⁷⁹ Allah’ın sadık kulları olarak görür¹²⁸⁰. Mâtürîdî bu tür ircâyı benimseyenleri zemmedilen Mürcie’den ayrı değerlendirir. Nitekim o, bu tür Mürcie hakkında şunları söylemektedir: “Mürcie de sahibini imandan çıkaran her bir günaha vâdin terettüp ettiği hususunda onlarla hemfikirdir. Ayrıca Mürcie mü’minlerin işledikleri günah sebebiyle imanları baki kalmakla birlikte azaba duçar olacaklarından endişe etmesine mukabil diğer gruplar böyle bir endişe taşımaz; Mürcie’nin dayandıkları delil de ilgili nasların umum ifade etmesidir. Bütün gruplara ait olmak üzere zikrettiğim görüşler neticesinde şu ortaya

1273 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 440-444.

1274 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 442; Krş. Ebû İshâk Saffâr, *Mesâil*, v. 70b-71a.

1275 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü’s-Sevâdi’l-A’zam*, 3.

1276 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü’s-Sevâdi’l-A’zam*, 10.

1277 Mâtürîdî’ye göre “zemmedilen ircâ‘”, fiillerin yaratılmasını sadece Allah’a havâle edip, bu konuda insanın hiçbir etkisinin olmadığını ileri sürmektir. Bu görüşü benimseyenler, hadislerde geçen “Zemmedilen Mürcie”dendir. Övülen ircâ ise, “Büyük günah işleyen ahretteki durumunu Allah’a havale etmektir. Bu tür ircâ görüşünü benimseyenler ise “Zemmedilen Mürcie”den değildir. Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 36; Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 532, 616.

1278 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü’s-Sevâdi’l-A’zam* 26.

1279 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 532.

1280 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 614.

çıkmıştır ki, “günahların doğurduğu sonucu âhirete tehir eden grup” manasına gelen Mürcie, günahlarla alakalı nasların yorumu konusunda diğer gruplardan daha titiz davranmaktadır”¹²⁸¹.

Yukarıda görüldüğü gibi İmâm Mâtürîdî, ircâ‘ ile İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe’nin de övdüğü, büyük günah işleyenlerin durumunu Allah’a havale etmeyi kast etmektedir. Ve bu tür ircâ‘ı benimseyenleri zemmedilen Mürcie’den ayrı tutmakta ve onları açıkça savunmaktadır.

Müteşâbihâtın Te’vili: Müteşâbih âyet ve hadisler konusunda Mâtürîdî, te’vili gerekli görürken¹²⁸², *Sevâdî’l-A’zam*’ın şerhinde¹²⁸³ müteşâbih âyet ve haberlerin te’vili yasaklanmakta ve te’vil edenler, “mübtedi”¹²⁸⁴likle suçlanmaktadır. Burada geçen “Müteşâbihâtı te’vil eden mübtedi”dir” ifadesi, te’vili gerekli gören Mâtürîdî’nin ve taraftarlarının isim verilmeden suçlandıklarına işaret etmektedir.

Mâtürîdî’ye göre müteşâbihâtın mânası tam olarak bilinmemekle birlikte, Ehl-i ilim ve marifet tarafından bazı mânaları bilinebilir¹²⁸⁵. O halde bu tür âyetlere kesin bir anlam vermemekle birlikte, muhkem olan âyetlerin ışığında yorumlanabilir. Hatta yorumlanmalıdır. Zirâ âyetlerin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek ve en güzel manayı vermek, ancak âlimlerin te’viliyle mümkün olur¹²⁸⁶. Üstelik Mâtürîdî’ye göre Kur’ân’da müteşâbih âyetlerin bulunması iki bakımdan faydalıdır: Ona göre Allah bu tür âyetleri:

İnsanları meraklandırarak onları düşünmeye ve araştırmaya teşvik etmek veya bilenlerin bilmeyenlerden üstün olduğunun anlaşılması için göndermiş olabilir.¹²⁸⁷

B. Mâtürîdîliğin Oluşumu

İmâm Mâtürîdî, dini anlama konusunda araştırmacı, sorgulayıcı bir ruhla gelişimi ve ilerlemeyi hedeflemiş, daha hoşgörülü bir tutum sergilemiştir. Tıpkı Ebû Hanîfe gibi problemleri akıl ve nakil ışığında çözmeye çalışmış; ayrıca âyet ve

1281 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*, 429; Krş., Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 532.

1282 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 1.

1283 en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 360; Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü’s-Sevâdî’l-A’zam*, 27.

1284 Hakîm es-Semerkandî, *Sevâdî’l-A’zam*, 27.

1285 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 248.

1286 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 1, 248; Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 114, 115.

1287 Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 248.

hadislerin inceliklerini anlamak için akıl yürütmeye büyük önem vermiştir. Bundan dolayı bazı Hanefilerce bile te`vîlin bidat kabul edildiği bir dönemde o, âyet ve hadislerin Kur`ân`ın özüne uygun olarak te`vîl edilmesine cevaz vermekle kalmamış, gerekli görmüştür. Buna mukabil Ehl-i Hadis ve bazı Hanefiler ise te`vîli caiz görmemişlerdir. Nitekim bu hususu Ebü'l-Mu`in en-Neseî şu şekilde açıklamaktadır:

“Müteşâbih âyet ve hadislerin anlaşılması konusunda meşâyihimiz arasında ihtilaf vardır. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi Ehl-i Hadise mensup âlimler ile Nusayr b. Yahyâ el-Belhî ve Ebû İsmet Sa`d b. Mu`az el-Mervezî gibi bazı âlimlerimiz, müteşâbih âyet ve hadislere inanmakla birlikte, onların ne anlama geldikleriyle meşgul olmadılar. Hatta Malik b. Enes'e istiva âyetinin anlamı sorulunca onun şöyle cevap verdiği nakledilmektedir: “İstivâ, aslında meçhul değildir. Fakat biz onu anlayamayız. Bu nedenle onun hakkında soru sormak bidattir”¹²⁸⁸.

Neseî açıklamalarının bundan sonraki kısmına isim vermeden; Mâtürîdî ve onun gibi düşünenleri kastederek şöyle devam etmektedir. “Bazı meşâyihimiz ise, müteşâbih âyet ve hadisleri, tevhide ve muhkem âyetlere uygun düşecek şekilde te`vîl ettiler. Bununla birlikte yaptıkları te`vîlin, Allah`ın murad ettiği mânanın sadece bir yönünü ifade ettiğini söylediler. O konuda kesin bir hüküm belirtmeden şöyle dediler: “Biz, müteşâbihlerin sadece bazı yönlerini anlayabiliriz. Meselâ, “Yed” zikredilmiş ve onunla kudret, kuvvet, sultan, memleket, hüccet, galebe, izzet gibi tevhid ile çelişmeyen anlamlar murâd olunmuştur”¹²⁸⁹.

Ebü'l-Mu`in en-Neseî, Horasan ve Mâverâünnehir'deki halkın mezhebi hakkında *Tabsıratü'l-edille*'sinde şu bilgilere de yer vermektedir: “Usûl ve fîru` ilimlerini birleştiren Semerkantlı âlimlerimiz, eş-Şeyh Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Sabih el-Cüzcânî'nin zamanından beri bu mezhepte/görüşte idiler” demektedir. Neseî'nin burada geçen, “Semerkantlı âlimlerimiz” ifadesini, *Semerkant Ekolü* olarak; “bu görüşteydiler” ifadesini ise, *itizâl fikrini benimsemeyen Hanefiler* şeklinde anlayabiliriz.

Neseî'nin eş-Şeyh Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Sabih el-Cüzcânî'den bahsettiği bu kayıttan başka İmâm Mâtürîdî'nin ve hocalarının Dârü'l-Cüzcâniyye'de Hanefî çizgide eğitim faaliyetinde buldukları belirtilmektedir. Aynı zamanda bu ilim merkezinde yetişen ve hocalık yapanlar arasında İmâm Mâtürîdî'nin isminin, fikirlerinin ve eserlerinin öne çıktığı açıkça kaydedilmektedir.¹²⁹⁰

1288 en-Neseî, *Tabsıra*, I, 130.

1289 en-Neseî, *Tabsıra*, I, 130. Krş., Mâtürîdî, *Te`vilât*, I, 246 248; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 108 110.

1290 Neseî, *Tabsıratü'l-Edille*, II/359.

Semerkant'taki bu ilim merkezlerinde yetişen en önemli şahsiyet şüphesiz Ebû Mansûr el-Mâtürîdî olmuştur. Zirâ Mâtürîdî, engin anlayış ve keskin zekâsıyla dönemin en iyi hocalarından yetişmekle kalmamış, aynı zamanda kendisinden önce yaşamış önemli şahsiyetlerin eserlerini de okuyup incelemiştir.¹²⁹¹

İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde güvenli ve özgür bir ortamın bulunması, zamanın ve şartların elverişli olması da ona bu konuda bir hayli yardım etmiştir. Zirâ o devirde Semerkant dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezi idi. Burada çeşitli din ve anlayışa mensup kişiler halka açık toplantılarda kendi din anlayışını serbest bir şekilde ifade eder idi. Böylesine serbest ve özgür bir ortamda olabildiğince bir rekabet ortamı bulunmaktaydı. Eğitim ve öğretim faaliyetleri de benzer şekilde serbest idi. O dönemde Semerkant'ta Mu'tezile ve Kerrâmilere ait on yedi medrese faaliyet göstermekteydi. Kezâ Maniheizm'in yıllık toplantıları da yine bu şehirde yapılmaktaydı.¹²⁹²

İmâm Mâtürîdî'nin hocası Ebû Nasr el-İyâzî'nin ölümünden sonra, Semerkantlı Hanefîlerin din ve dünya görüşlerinde bazı farklılıklar ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak o devirdeki Semerkantlı Hanefîler iki temel görüşü benimsediler.¹²⁹³ Bu bakımdan Semerkantlı Hanefîleri Hanefî-Hadis Taraftarları ve Hanefî-Mâtürîdîler şeklinde ayırmak mümkündür.

1. Hanefî-Hadis Taraftarları: Ebû Ahmed el-İyâzî gibi âlimlerin benimsediği sorgulamadan, eleştirmeksizin siyasî idareye mutlak itaatın gerekliliği ve teslimiyetçi bir anlayış;

2. Hanefî-Mâtürîdîler: Mâtürîdî'nin başını çektiği âlimlerin benimsediği sorgulayan, eleştiren ve daha iyiyi yakalamak için naklin yanı sıra akla büyük önem veren bir anlayış. Böylece, Hanefî Semerkant ekolü içerisinde birbirine rakip iki alt grup ortaya çıktı. Bunlardan İyâziyye grubu zamanla yöneticilerle yakın ilişki içerisine girdiler ve onların bazı yanlışlıklarını görmezden gelmeye başladılar. Buna karşı yöneticiler de onları desteklediler ve kadılık makamlarına daha çok onları getirdiler. Nitekim Sâ mânî emiri İsmail'in yakın çevresine şöyle dediği nakledilmektedir: "Allah bizim makamımızı yüceltti. Biz de

1291 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", (*İmâm Mâtürîdî ve Maturidilik* kitabı içinde), Ankara 2003, 18 19; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 38 40.

1292 Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 24-25, 99.

1293 İbn Yahyâ, v. 121b, 160b-162a.

dostlarımızı yüceltmeli ve onları belli makamlara getirmeliyiz ki, bize bağlılık ve şükranları artsın¹²⁹⁴. Hakîm es-Semerkandî'nin Semerkant kadılığına atanıp orada uzun süre tutulması ve *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserin ona yazdırılması ve basılıp dağıtılması muhtemelen bu yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır¹²⁹⁵. Buna karşı, Mâtürîdî ve taraftarları ise sadece ilmi faaliyetlerle meşgul olup ve dini dünyaya alet etmediler¹²⁹⁶. Yöneticilerin hak ve adalet üzere davranmasını tavsiye ettiler ve yapılan yanlışlıkları düzeltmek amacıyla eleştirerek¹²⁹⁷ daima ilerlemeyi hedeflediler. Yine Mâtürîdî ve taraftarları diğerlerinin aksine her alanda ilerleme kaydetmeyi amaçlayarak te'vîl konusuna büyük önem verdiler. Mâtürîdî'nin tefsirini *Kitâbü't-Te'vîlât* şeklinde isimlendirmiş olması onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

Hakîm es-Semerkandî'ye nispet edilen *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde, akfî delillere ve kelâmî tartışmalara da yer verilmemektedir. Bu durum Semerkant'taki Hanefîler arasında bir zihniyet farklılaşmasını göstermektedir. Özellikle *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserin açıklama kısmında, te'vîl, imâmet ve Mürcie konusunda savunulan görüşler Hanefîlikten çok Hadis Taraftarları'nın fikirlerine daha yakındır. Bu sebeple Hakîm es-Semerkandî için fazla geçerli olmasa da, özellikle *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın açıklama kısmındaki görüşlerde, *Hanefî-Re'y taraftarlığının gelenekçi ve âsârcı bir zihniyete doğru kayma* olduğu müşâhede edilmektedir. Çünkü Hadis taraftarlarının belirgin özelliği olan, müteşâbihât konusunda yorum yapılmaması ve kelâmî tartışmaların hoş karşılanmaması¹²⁹⁸, İyâziyye mensuplarınca kabul görmeye başlandı¹²⁹⁹. Bu durum Hanefîliğin özünde bulunan nakille birlikte "re'y" anlayışından, akıl yürütmeye sıcak bakılmayan Hadis

1294 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 6, 7.

1295 Nitekim bu gruba mensup âlimlerin siyasilerle yakın ilişki içinde bulunarak önemli makamlara gelmeleri, dönemin ileri gelen zahit âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Hakîm es-Semerkandî'nin Sâmanî sultanıyla yakın ilişkiye girerek ön plana çıkması, muhaddis Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî el-Haddâdî (4./10. asır) ile zâhidlerden İbrahim el-Kadûkî (4./10. asır) tarafından tenkit edilmiştir. el-Hâsirî, v.277b; Neseî, *el-Kand*, Tahran 1999, 59.

1296 Bu gruba mensup olan Ebû Bekir Ahmed b. İsmail el-Fakih es-Semerkandî, mahkemede Semerkantlı bir zengin lehine şahitlik yapması için teklif edilen büyük bir parayı reddetti. Bkz. el-Hâsirî, v. 277a.

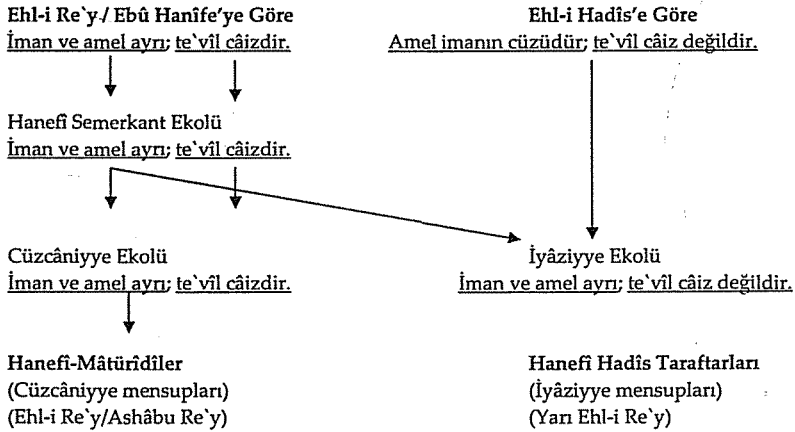
1297 Meselâ, Mâtürîdî, dönemindeki bazı Sâmanî emirlerinin yapmış oldukları haksızlık ve yanlışlıkları gördüğü için olsa gerek, bir takım haksız uygulamalarda bulunan bir sultana âdil diyen kimsenin kâfir olacağına dâir fetvâ verdi. Bkz. Saffâr el-Ensârî, *Mesâil*, v.70; Keşşî, v.277b.

1298 Berbehârî, *Şerhu Kitâbü's-Sünne*, 19; Eş'arî, *Makâlât*, 194; Geniş bilgi için bkz. Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 68, 70.

1299 Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam Şerhi*, 26, 27. (Buralarda "Kalbiyle tasdik eden kimse, diliyle ikrâr etmezse kâfir; müteşâbihâtı tefsir eden mübtedî' olur" denilmektedir.

tarafı anlaşıya doğru bir kayma olduğunu göstermektedir. Bu nedenle biz, bu anlayışı benimseyenlere **Hanefi-Hadis Taraftarları** demenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz¹³⁰⁰. Buna karşın Mâtürîdî'nin liderliğini yaptığı topluluk ise, Hanefiliğin özünde var olan "re'y / istidlâl" anlayışını aynen sürdürmüştür. Bu nedenle de, Semerkant ekolü içerisinde Mâtürîdî'nin öncülük ettiği bu gruba da, *Semerkant Re'y Taraftarları* veya *Hanefi-Mâtürîdîler* şeklinde isimlendirmek mümkündür.

IV/XI. asırda Semerkant'ta bulunan Hanefilerin bir kısmının te'vîlin caiz olduğunu, bir kısmının ise bidat olduğunu savunmaları, sonuçta Hanefilerin **Ehl-i Te'vîl** ve **Ehl-i Teslîm** şeklinde isimlendirebileceğimiz iki alt gruba ayrıldıklarını göstermektedir.¹³⁰¹ Nitekim Mâtürîdî bir konu hakkında görüşlerini ifade ederken bazen "Ehl-i Hak şöyle demektedir"¹³⁰², bazen de "Ehl-i Te'vîl şöyle demektedir"¹³⁰³ şeklinde vermektedir. *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın şerhinde ise, müteşâbihâtın te'vîl edilmesi bidat olarak, te'vîl edenleri de mübtedilikle suçlanmaktadır¹³⁰⁴. Sonuç olarak o devirde yaşayan Semerkant Hanefilerini Ehl-i Re'y/ Hanefi-Mâtürîdîler ve Yarı Ehl-i Re'y/ Hanefi-Hadis Taraftarları şeklinde de isimlendirmek mümkündür. Bu durumu şema üzerinde şu şekilde gösterebiliriz:

1300 Krş., Madelung, "Mâtürîdîliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı", 311.

1301 Nitekim Teftâzânî de (792/1389), müteşâbihâtı, sarîh nasrlara göre te'vîl edenlerin yolunu "Tarîk-ı ahkem", te'vîl etmeyenlerin yolunu ise "Tarîk-ı eslem" olarak isimlendirmektedir. Bkz., Teftâzânî *Şerhu'l-Akâid*, (*Hâşiye-i Kesteli alâ Şerhu'l-Akâid*, kitabı içinde), İstanbul 1973, s.74.

1302 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 305, 551, 552.

1303 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, 451; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 546a, 582a, 596a, 600a.

1304 Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbü's-Sevâdi'l-A'zam*, 27.

Yukarıdaki şemada görüldüğü gibi iman, amel ve te'vîl konularında, Cüzcâniyye mensupları, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tamamen benimsediler. Müteşâbih âyet ve hadislerin te'vîl edilmesini câiz; hattâ gerekli görüp, onları Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ve muhkem âyetlere ters düşmeyecek şekilde te'vîl ettiler. Mâtürîdî'nin önemli bir eserini, *Te'vilât* şeklinde isimlendirmiş olması, çok büyük ihtimalle onun bu anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü Mâtürîdî, eserinin başında tefsir ve te'vîl ayrımına giderek te'vîl etmenin caiz olduğunu belirtmektedir.

Mâtürîdî *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde, te'vîlin yanı sıra içtihadın da caiz oluşu hakkında deliller getirerek onu ispatlamaya çalıştı. O, te'vîli ve içtihadı gerekli görüp savunmuş ve bunları kabul edenleri Ehl-i Te'vîl ve Ehl-i Hak olarak isimlendirmiştir¹³⁰⁵. O devirde Semerkant'ta çeşitli din, mezhep ve düşünce akımlarına mensup pek çok kişi bulunmakta idi. İmâm Mâtürîdî ve taraftarlarının yeni Müslüman olmuş insanların manası açık olmayan müteşâbih âyetleri yanlış yorumlamalarının önüne geçmek için gerekli gördüğü kanaatindeyiz.

İyâziyye mensupları ise, iman konusunda Ehl-i Re'y'in yaklaşımını, müteşâbihâtın te'vîli konusunda ise Ehl-i Hadis'in görüşünü benimseyip savundular. Sonuçta ortaya yarısı Ehl-i Re'y'e, yarısı Ehl-i Hadis'e ait olmak üzere yeni bir anlayış ortaya çıktı. Görüldüğü gibi ortaya çıkan bu anlayışta, her iki taraftan birer özellik bulunmaktadır. Bu bakımdan söz konusu gruba **Hanefî Hadis Taraf-tarı** denebilir. Bunların en belirgin özelliği müteşâbihât konusunda soru sormak ve araştırma yapmak, kısacası akıl yürütmek caiz değildir.

Ortaya çıkan bu rekabet sonucunda İmâm Mâtürîdî'nin görüşleri kendisinden sonra en az üç koldan yayılmış ve toplum tarafından benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, Mâtürîdî'nin ileri gelen öğrencilerinden Ebü'l-Hasan Ali b. Sa'id Rustuğfenî ve onun öğrencisi İbn Yahyâ koludur. İkincisi ise, Mâtürîdî'nin diğer bir öğrencisi Ebû Ahmed el-İyâzî'nin talebesi Ebû Seleme koludur. Üçüncüsü ise Mâtürîdî'nin diğer bir öğrencisi Abdülkerîm el-Pezdevî ve onun öğrencisi Abdüssâdık koludur. Onların bu gayretiyle İmâm Mâtürîdî'nin fikirleri Semerkant başta olmak üzere Mâverâünnehirdeki Hanefîlerin çoğu tarafından genel kabul görmüştür. Böylece Mâtürîdîlik ortaya çıkmıştır.

1305 Mâtürîdî, *Tevîlât*, I/248; III/339.